

MAKOTI NI MURHI WA XINTO



**ENDANGERED
WILDLIFE TRUST**

BIRDS OF PREY
PROGRAMME

conservation in action



MATSHAMELO

Ntirho wa makoti hi leswaku I swin'wana swa swihlanganisiwa eka mirhi ya xintu, ngopfu-ngopfu eAfrika Dzonga ku ni vumbhoni lebyi kombaka leswaku ku ya ehansi ka nhlayo ya makoti swi va kona hikokwalaho ko hlanganisiwa ni mirhi tiko hinkwaro.

Mindhavuko yo tala ya Afrika yi pfumela leswaku vutomi, mavabyi, ku humelela kumbe ku pfumelelana ni rifuwo ahi leswi ngo tiendlela kambe swi vangwiwa hi vanhu vo karhi kumbe mikwembu. Hikokwalaho mirhi ya xinto yi tekeriwa ehenhla hi xiyimo xo hlamarisa eka mindhavuko leyi, kutani yi tirhisiwa hi vanhu vo tala. Mirhi ya xinto yi katsa swimilana, swiharhi ni swin'wana swa swicelwa ku tirhisiwa eka mirhi kumbe ku pfumela eka swona. Kwalomu ka 80% ya vaaka tiko va Afrika Dzonga va tirhisa mirhi ya xinto hikuva leyi ya xilungu ya durha, na swona va pfumela leswaku leyi ya xinto yi tirha kahle.

Ku hluvuka ka matiko ni ku pfumaleka ka mintirho, swilaveko swa vutshunguri bya xinto swile henhla swinene ku hundza nkarhi wa khale. Eka malembe lama taka swilaveko swa vutshunguri bya xinto swi ta va ehenhla swinene, leswi swi komba nakambe leswaku ku xaviswa ka swimilana ni swirho swa swihadyana ku ta tlakuka.

Hambi leswi kunga ni milawu leyi sivelaka ku dlayiwa ni ku xaviswa ka mirhi ni swihadyana ku antswisa ikhonomi, vulawuri bya milawu leyi ni nxungeto wo ka wu nga ri

kahle eka nkarhi lowu, hi ndlela leyi swimilana kumbe swihadyana leswi swi kumekaka hi wona.

Ku fikela laha ndzhakunyana, vuxokoxoko byo tirhisiwa ka swirho swa swihadyana, ngopfu makoti, ku endla mirhi yi humelerisiwa. Ku xavisa swirho swa swihadyana eAfrika Dzonga a swile nawini na swona vanhu va swi endla exihundleni. Leswi swi endla leswaku swi nga olovi ku tiva kahle hi ku hetiseka ka nhlayo ya swihadyana leswi xaviswaka ni switandzhaku swa nhlayo ya swihadyana leswi.

VUXAVISI BYA MAKOTI

Vulavisi byintshwa ("mander et.al.2007") byi komba leswaku makoti ma tirhisiwa eka swiyenge swo tala eka mirhi ya xinto; kambe ku vuriwa leswaku ma tirha swinene eka ku basisa magondzo ya riendzo, ku vona leswi taka swi nga si endleka ni ku beja ni ku gembula, vuhumelerisi hi tlhelo ra swa mabindzu ni ku nyika vutlharhi eka vana va xikolo. Makoti ya tirhisiwa hi tin'anga to tala eka vutshunguri bya ku pandza hi nhloko.

Kwalomu ka nhlayo ya 160 ya makoti i mpimo lowu xaviswaka hi lembe evuxa bya Afrika Dzonga na swona ku ni timhangu to tirhisiwa ka makoti to fika kwalomu ka 59,000 hi lembe endhawini leyi. Nxavo wa lembe lowu tirhisiwaka endhawini leyi wu ehleketeleriwa ku fika kwalomu ka R1,185,600 [wu nga katsi minxavo yin'wana]. Tinxaka to tala ta makoti ti tirhisiwa ku endla murhi wa xinto, na swona aku na rixaka ro karhi ra koti ku tirhisiwa rona. Makoti lawa ya xaviswaka evuxa bya Afrika Dzonga etimaketi ma hlotiwa hi vahloti va makoti eka tindhawu leti sirheleriweke to hlayisa makoti nile ka tindhawu leti nga riki na vusirheleri ta matiko xikaya ekwazulu-natal ,Eastern cape ,Lesotho nile Dzonga ra Mozambique ya dlayiwa hi swibamu, mintlhamu ni chefu. Chefu hi yona yi onhaka eka nhlayo ya makoti hikuva kufa makoti yo tala endhawini yo karhi leyi ku cheriweke chefu.

Kwalomu ka 130 000 ya vaxavisi, vahloti ni tin'anga ti kumekaka edzongeni wa Afrika laha eka nhlayo leyi 1251 va yimeriwaka hi tlhelo ra mali yo xavisa makoti. Vanhu lava va vuyeriwa hikwalomu ka R950 na R2500 hi lembe yo xavisa makoti.

Hindlela leyi makoti ya va endlela bindzu ra nkoka hiku angarihela kwalomu ka 5 na 10% wu tatiseka eka miholo ya tin'anga.



XANA KU TIRHISIWA KA MAKOTI EKA SWA XINTO ISWA NKARHI WO LEHA?

Vuxavisi bya makoti abyi ngevi bya nkarhi wo leha hikuva nhlayo ya makoti ya hela .Handle ka vulawuri na mafambiselo lamanene lawa ya endlaka leswaku makoti ya tikeriwa. Leswi swi vula nakambe leswaku eka vaxavisi va makoti bindzu ra vona malembe lawa ya taka ya 15 kufikela 20 ku hava mbuyelo.Rixaka ra koti leri (koti)ri tava ringa hari kona e Zululand hi lembe ra 2033.Kuya hi vulavisi bya (mander et.al.2007) hi lembe ra 2017 muxaka lowu wa koti wu tava wu pfumaleka swinene. Leswi swiva kona hikwalaho ka ntikelo wo ya emahlweni ya tikeriwa endhawini leyi manga eka yona. Muxaka wa "white headed" ni wa koti mpfumu wa koti iwu tsongo swinene lero hi lembe ra 2020 wunga kumeka wunga hari kona, handle ka loko valawuri va nga teka goza ra xihatla ro hundzuluxa malawulelo. Koti ra (mavalanga) e Eastern Cape, Kwazulu-Natal ni le Lesotho ri ta pfumaleka eka malembe ya 44 ku fika eka 53. Loko nhlayo ya makoti ya muxaka wa (koti) wo ya ehansi, nhlayo yo ringana 160 leyi xavisiwaka hi lembe yi ta yisa ehansi rixaka ra Mavalanga. Hi ndlela leyi, rixaka ra koti ra Mavalanga nhlayo ya rona yi ta hela hi 2020 eLesotho, Kwazulu-Natal, ni le Eastern Cape.

XANA KU NGA ENDLIWA YINI?

Ku sirhelela mbangu ni ndhawu ni vutomi bya makoti ni vutivi bya ndhavuko ku hlanganisa mbuyelo wa matshamelo ya makoti ni matirhiselo ya xinto, mpimo wa ntshovelo wu fanele ku hunguteka ni ntshikilelo wun'wana wa matimba wo ka wu nga ri kahle wa mbango lowu onhaka ku engeteleka ka makoti ni nhlayo ya ku veleka ku va yi lawuleka. Ndlela leyi nghenelelaka yi fanele ku hluvukisa ni ku kongomisa eka tindhawu leti nga le hansi hi swiendlo leswi landzelaka:

- Ku hunguta ku dyiwa ni swilaveko leswi bohelelaka eka makoti ku ya hi pfhumba ro lemukisa ku aka ku landzelerisa vaxavisi lava tlangaka xiphemu xa nkoka eka bindzu.
- Ku cinca kumbe ku tumbuluxa tindlela to antswisa milawu ya bindzu ra makoti.
- Ku antswisa tindlela ni nsusumeto wo antswa wa bindzu ra makoti.
- Ku antswisa ku twisisa bindzu ra makoti ku pfumalela ngopfu ku langutisisa leswi nghenelelaka, ku katsa ndzavisiso ni ku hlayisa matirhiselo ni bindzu ra makoti.

Loko swipimelo swa kahle swi nga tekiwi, Afrika Dzonga yi ta lahlekeriwa hi makoti. Makoti yale hansi ka ku chaviseriwa ku nga ri ku ya tirhisa hi xinto kambe yale ku chaviseriweni hakunene tani hi ku onhaka ka ndhawu, ku pfumaleka ka swakudya, ku biwa hi gezi ni rifu ra nghozi leri vangiwaka hi ku tirhisa swidzidziharisi swo vavisa.

KU HUNDZISELA

Mander M.; Diedericks N.; Ntuli L.; Mavundla K.; Williams V. and Mckean S 2007. Survey of the trade vultures for the traditional health industry in South Africa. Futureworks report for Ezemvelo KZN wildlife. March 2007. 54pp.

Mutsari Steve Mckean

Mahungu hi xitalo: Hlangana na
Birds of Prey Programme E-mail.raptor@ewt.org.za
Endangered Wildlife Trust
Private Bag x11, Modderfontein, 1645, South Africa
Telephone: +27 11 372 3600
Fax: +27 11 608 4682
www.ewt.org.za